

мышления и деятельности как сложно организованной развивающейся системы должна способствовать решению этих проблем.

Список использованных источников

1. Черкес Б. С. Національна ідентичність в архітектурі громадських центрів столичних міст в умовах ідеологічної детермінації [Текст] : автореф. дис. ... д-ра архіт. : 18.00.01 / Б. С. Черкес ; Київ. нац. ун-т буд-ва і архіт. - К. : [б. и.], 2006. - 36 с.
2. Стратегії урбаністичного майбутнього Києва: збірник громадських дискусій, статей, інтерв'ю та проектів. – К. : Представництво Фонду ім. Гайнріха Бьоля в Україні, 2011. – 179 с.
3. Креативний урбанізм : до століття містобудівної освіти у Львівській політехніці / наук. ред. Черкес Б. С., Петришин Г. П. – Львів: Вид-во Львівської політехніки, 2014. – 793 с.
4. Глазычев В. Л. Социально-экологическая интерпретация городской среды / В. Л. Глазычев. – М.: Наука, 1984. – 180 с.
5. Валдхейм Ч. Ландшафтный урбанизм: генеалогия // АСС'2011. – С. 92-99.
6. Вязовская А. Город как ландшафт / А. Вязовская. // АСС'2011. – С. 88-91.
7. Ремізова О. І. Полілогічний принцип організації урбаністичного простору / О. І. Ремізова // Креативний урбанізм : до століття містобудівної освіти у Львівській політехніці / наук. ред. Черкес Б. С., Петришин Г. П. – Львів: Вид-во Львівської політехніки, 2014. – С. 311-316.

*Тюрменко Ірина Іванівна, д. іст. н., професор,
Запунна Євгенія Олександрівна, аспірант
Національний авіаційний університет*

ДО ПРОБЛЕМИ ЗАХИСТУ ІСТОРИКО-АРХІТЕКТУРНИХ ОСЕРЕДКІВ МАЛИХ МІСТ УКРАЇНИ

Збереження історичного архітектурно-містобудівного надбання залишається однією з важливих завдань сьогодення. Хартія, прийнята у Вашингтоні у жовтні 1987 р., стала логічним продовженням ряду міжнародних документів, які стосувалися захисту історичного міського середовища. Хартія орієнтувала на створення проектів захисту об'єктів культурного надбання серед країн-учасниць, спрямованих на закріплення основних принципів, методів та засобів збереження містобудівних історичних структур [10].

Розробка Центром світової спадщини ЮНЕСКО системи критеріїв по внесенню міст до списку об'єктів, що охороняються, є одним із засобів збереження міст як об'єктів культурної та історичної спадщини. Зокрема, вони поширюються на планувальні структури міст, архітектурні ансамблі та комплекси, пам'ятники культури, ландшафтні споруди та унікальні природні

заповідники. Так, критерії, що стосуються історичних міст, мають бути важливим свідченням: 1) людського генія; 2) розвитку архітектури, технологій, монументального мистецтва, планувальних міських структур чи ландшафтного дизайну як наслідку взаємовпливу чи культурного обміну у певний період часу; 3) унікальності традиційної (народної) культури або живої чи мертвої цивілізації; 4) визначним зразком типу споруди, конструкцій, технологій, архітектурного ансамблю чи ландшафту, який ілюструє один або декілька періодів людської історії; 5) безпосереднього чи суттєвого зв'язку з подіями або живими народними традиціями, ідеями або віруваннями, художніми або літературними творами, які мають виключно видатну універсальну значущість (цей критерій має пов'язуватися з іншими) [11]. Отже, збереження історичних місць є проблемою глобальною. ЮНЕСКО затвердило списки унікальних історичних місць. І цей список щороку збільшується. На жаль, українських місць, внесених до списку ЮНЕСКО, ще мало. Тому проблема порятунку та збереження історичних планувальних структур, архітектурних комплексів та загалом нерухомої історико-культурної спадщини, включення їх до тканини сучасного міста є актуальною України.

Слід зазначити, що Україна є учасником міжнародної програми Всесвітня спадщина ЮНЕСКО ще з 1988 р. Однак процес захисту історичних міст був уповільнений через економічний спад 1990-х років. Закон України «Про охорону культурної спадщини», прийнятий 08.06.2006 р. (останні зміни 05.04.2015 р.) закріпив базові положення Хартії щодо збереження містобудівного надбання. Зокрема, об'єктами культурної спадщини було визнано «історичні центри, вулиці, квартали, площі, архітектурні ансамблі, залишки давнього планування та забудови, окремі архітектурні споруди, а також пов'язані з ними твори монументального, декоративного та образотворчого мистецтва». До об'єктів культурної спадщини були включені й історичні місця [3]. Слід зазначити, що доповнення та зміни до Закону від 05.04.2015 р. конкретизували визначення поняття «об'єкти містобудування» як «історично сформовані центри населених місць, вулиці, квартали, площі, комплекси (ансамблі) із збереженою планувальною і просторовою структурою та історичною забудовою, у тому числі поєднаною з ландшафтом, залишками давнього розпланування та забудови, що є носіями певних містобудівних ідей» [4]. Отже, історичне місто визначається не лише часом заснування, а й гармонійним поєднанням багатьох чинників, які створюють неповторний духовний образ міста, надають йому привабливості та своєрідності.

Відповідно до Закону України «Про охорону культурної спадщини» від 27 грудня 2001 р. Кабінет Міністрів України затвердив «Порядок визначення категорій пам'яток для занесення об'єктів культурної спадщини до Державного реєстру нерухомих пам'яток України» [6]. Так, до реєстру унікальних історичних міст було включено 250 населених пунктів, які повністю або частково зберегли свій історичний ареал, містобудівні планувальні структури, або архітектурні споруди. Тому надзвичайно важливо забезпечити поступальний та планомірний розвиток історичних міст, який є кроком до їх

соціально-економічної стабільності та відповідно – до збереження нерухомої національно-культурної спадщини. Прогресуюча урбанізація, породжена індустріальною ерою, негативно впливає на історичні міста несанкціонованими забудовами, переплануванням старих будинків, новобудовами, які не вписуються, а часом і руйнують усталені планувальні структури та псують колорит міста.

Сьогодні значна кількість історичних міст належить до категорії малих, які за даними статистики знаходяться під найбільшою загрозою руйнування. На 1 січня 2011 р. в Україні налічувалось 369 таких поселень, що становило близько 81% від загальної кількості міст України та 20% населення від населення усіх міст України [9]. Означена група міст дуже вразлива перед депресивним впливом техногенної цивілізації. Це стосується різнопланових проблем формування і функціонування ринку праці. Як свідчать дані статистики 33% малих міст відносилось до депресивних станом на 1 січня 2003 р. [2]. Зараз і без того їх вкрай несприятливе соціально-економічне становище обтяжується економічною кризою, війною, відсутністю достатнього фінансового забезпечення, безробіттям і як наслідок – занепадом і руйнуванням історичних міст та їхнього культурного ареалу. Тому Закон України «Про затвердження загальнодержавної програми розвитку малих міст», прийнятий ще 03.04.2004 р. (зміни від 10.06.2012 р.) законодавчо закріпив комплекс заходів, спрямованих на відновлення та розвиток малих міст, з-поміж яких враховувався профіль міста, який формувався протягом часу. Зокрема, міста, що мали природний або історико-культурний потенціал орієнтували на розвиток туризму з використанням збереженої архітектурно-містобудівної спадщини, захист довкілля, обмеження господарської діяльності на територіях «історичних ареалів міст» [1]. Адже саме на місцевому рівні можна більш раціонально використовувати природні, ландшафтні ресурси у поєднанні з цінними пам'ятками архітектури та урбаністики, даючи поштовх до динамічного розвитку малих історичних міст.

На жаль, значна кількість малих історичних міст, так і не змогла використати свій історико-культурний потенціал за допомогою розвитку туризму. Причиною такого становища є відсутність належної транспортної інфраструктури, віддаленість від головних магістралей, неякісне покриття автошляхів та відсутність супутнього сервісу стали на заваді розвитку внутрішнього туризму. Яскравим прикладом може слугувати перлина малих історичних міст – місто Бережани Тернопільської області. Містобудівне утворення за своїм історико-культурним потенціалом, планувальною структурою, ландшафтом могло б увійти до популярних туристичних маршрутів. Проте висвітлені вище проблеми роблять це практично неможливим.

Для того щоб підсилити увагу до проблем малих поселень, у тому числі і історичних, був створений соціально-бібліотечний проект «Історія малих міст України», який 2008 р. розпочала Державна науково-архітектурно-будівельна бібліотека імені В.Г. Заболотного. Проект проводився під егідою Міністерства

регіонального розвитку та будівництва України (зараз Міністерство регіонального розвитку, будівництва та комунально-житлового господарства України) і був спрямований на зосередження уваги фахівців, науковців громадськості до залучення різнопланових ресурсів задля повернення до сучасного життя малих міст. Протягом 2008–2013 рр. зусиллями бібліотеки провів наукову роботу з підготовки серії бібліотечних покажчиків «Історія малих міст України» [9].

Особливої уваги заслуговують міста, які у минулому розвивалися за законами магдебурзького права. Їхній містобудівний образ формувався під впливом урбаністичної революції, покликаної комплексом важливих соціально-економічних, правових, адміністративних перетворень західноєвропейських міст XIV–XVIII ст., які базувались на одному з різновидів міського права – магдебурзькому. Таким містам надавалося місцеве самоуправління, вони мали податкову і судову незалежність від феодалів, право власності на землю, пільги щодо ремесел і торгівлі, звільнення від феодальних повинностей. Магдебурзьке право обумовлювало порядок обрання міської ради та судових органів, створення та функціонування громад, цехових організацій ремісників та купецьких об'єднань. Дарчі грамоти на магдебурзьке право відміняли звичаєве право, владу над міщанами з боку феодальної адміністрації та судової верхівки, проголошували міське самоуправління, яке обиралося громадянами, а великокнязівський суд мав право розгляду справ лише на правах апеляції щодо рішень міського суду. Привабливість такої форми управління містами і спряла процесу урбанізації.

В українських землях процес розвитку міст йшов нерівномірно. Так, до кінця XV ст. поселення міського типу зростали досить повільно, їх нараховувалось усього 35. Однак вже у XVI ст. в українських землях, що входили до складу Великого Князівства Литовського налічувалось 150 населених пунктів, з яких міст було 45 [10, с. 21]. Відповідно до свого адміністративного, соціально-економічного й оборонного значення урбанізовані поселення розділялись на міста та містечка. З поміж них, що існували у XV ст. можна виділити Київ, Любеч, Белгород, Вишгород, Переяслав, Житомир, Овруч, Чернобиль, Остер, Чуднів, Канів, Черкаси, Вінниця, Брацлав, Володимир, Луцьк, Вишнівець, Перемишль, Турійськ, Торговиця, Дубно, Осторог, Заславль, Звягіль, Корець, Полонне, Рівне, Степань, Кременець, Порицьк, Торчин, Збараж, Литовеж, Мельниця, значна кількість яких виникла у давньоруський період, а у середні віки мала магдебурзьке право [8, с. 11]. До кінця XVIII ст. магдебурзьке право мали майже всі міста Лівобережжя, серед них: Стародуб, Чернігів, Ніжин, Короп, Козелець, Почеп, Миргород, Глухів та ін. [5, с. 133–149].

Процес урбанізації на магдебурзькому праві значно прискорився на початку XVII ст. і охопив усі регіони України. Якщо наприкінці XV – 60-х роках XVI ст. магдебурзьке право отримало 21 місто і містечко, які входили до Великого Князівства Литовського, з-поміж яких Володимир, Київ, Луцьк, Дубно, Рівне, Левків, Перемиль, Квасів, Дорогобуж, Ковель, Острожець, Крем'янець, Торчин,

Берестечко, Вижва, Брацлав, Олика тощо [10, с. 175], то вже у XVI – першій половині XVII ст. лише на Волині 96 міських поселень були організовані на магдебурзькому праві, що складало половину тих міст, які з'явилися в цей час [7, с. 15]. Динамічний розвиток міст на німецькому праві засвідчують також наступні факти. На Поділлі протягом XVI ст. магдебургське право мали 47 міст. Наприкінці XVI ст. українські землі, що входили до складу Руського, Подільського та Белзького воєводств містами-магдебургіями стало вже 286 міст. У середині XVII ст. магдебурзьке право в українських землях мало понад 1000 населених пунктів [5, с. 142, 143, 387]. Українські землі охопила справжня урбаністична революція, причому майже кожне місто мало німецьке право.

Сьогодні як ніколи потрібно переосмислити історичний досвід утворення та функціонування міст, пов'язаних з магдебурзьким правом: важливо дослідити його вплив на сформований урбаністичний колорит, зберегти ті містобудівні структури, які дійшли до нашого часу.

Наразі до малих урбанізованих поселень зі збереженим історичним каркасом відносяться Белз, Бережани, Броди, Золочів, Жовква, Самбір, Рогатин та ін. Зокрема, місто Бережани, розташоване на р. Золота Липа в етнографічному районі Опілля, де протягом століть перепліталися традиції багатьох культур і народів, має самобутній містобудівний колорит. Період формування міста припадає на середину – другу половину XIV ст. Перша згадка про нього з'являється 1375 р. у привілеї князя Володислава Опольського, за яким село Бережани передавалось у власність Василю Тептуховичу. У 1530 р. в королівській дарчій грамоті місту надається магдебурзьке право, яке відтоді стає власністю магнатського роду Синявських.

Постановою Кабінету Міністрів України від 17.11.2001р. №1508 створено Державний історико-архітектурний заповідник у місті Бережани, який, згідно п. 1.2. Положення про ДІАЗ, є «...науково-дослідним, культурно-просвітницьким закладом, що забезпечує вивчення, охорону, реставрацію і використання об'єктів культурної спадщини в межах території Заповідника». Відповідно до Розпорядження Кабінету Міністрів України від 4 березня 2004 року №113-р та наказу Держбуду України від 8 квітня 2004 року «Про передачу пам'яток архітектури та містобудування до сфери управління Держбуду» на баланс ДІАЗ в Бережанах протягом травня-червня 2004 р. передано цілий ряд об'єктів. Зокрема, на балансі Державного історико-архітектурного заповідника знаходиться 6 архітектурних пам'яток: замковий комплекс, ратуша, магістрат, будинок «Рідної школи», Вірменська церква, будинок на вул. Вірменській, 4. Однак відсутність достатнього фінансування не дозволяє реалізувати програму відновлення історичних об'єктів та пам'яток: реставраційні роботи майже не ведуться, відсутня якісна дорожня інфраструктура, не задіяний рекреаційний потенціал природних ресурсів. На жаль, подібна ситуація існує майже у кожному малому історичному місті, що знижує туристичну привабливість міст та не дає поштовху для їх сталого розвитку. Реформа місцевого самоврядування дає надію на відродження малих міст та збереження їхнього містобудівного та архітектурного потенціалу.

Список використаних джерел

1. Закон України «Про затвердження загальнодержавної програми розвитку малих міст» від 4 березня 2004 року № 1580-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1580-15/ed20040304>.
2. Закон України «Про затвердження загальнодержавної програми розвитку малих міст» від 4 березня 2004 року № 1580-IV із змінами, внесеними згідно із Законом № 4731-VI від 17.05.2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1580-15/ed20120610>.
3. Закон України «Про охорону культурної спадщини» від 8 червня 2000 року № 1805-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1805-14/ed20000608>.
4. Закон України «Про охорону культурної спадщини» від 8 червня 2000 року № 1805-III в редакції Закону України № 191-VIII від 12.02.2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1805-14/ed20150405>.
5. Кобилецький М. Магдебурзьке право в Україні (XIV – перша половина XIX ст.) : історико-правове дослідження: монографія / Кобилецький М.М. – Львів : ПАІС, 2008. – 406 с.
6. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку визначення категорій пам'яток для занесення об'єктів культурної спадщини до Державного реєстру нерухомих пам'яток України» від 27 грудня 2001 р. № 1760 із змінами, внесеними згідно з Постановою КМ № 1293 від 14.12.2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1760-2001-%D0%BF>.
7. Резніков А.В. Магдебурзьке право: українські варіації на тему європейських традицій (історико-правовий нарис). Монографія / Резніков А.В. – МВС України, Луган.держ.ун-т внутр. справ. – Луганськ: ЗВВ ЛДУВС, 2006. – 208 с.
8. Сас П.М. Феодальные города Украины в конце XV – 60-х годах XVI в. / Сас П.М. – Киев : Наук. думка, 1989. – 232с.
9. Соціально-бібліотечний проект «Історія малих міст України» [Електронний ресурс] / Сайт Державної наукової архітектурно-будівельної бібліотеки імені В. Г. Заболотного. – Режим доступу: <http://www.dnabb.org/modules.php?name=Content&op=showpage&pid=11>.
10. Charte International pour la sauvegarde des villes historiques [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.vie-publique.fr/documents-vp/patrimoine_2005/charte-internationale-1987.pdf.
11. Les critères de sélection // Site du centre du patrimoine mondiale de l'UNESCO. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://whc.unesco.org/fr/criteres/>.